HOLNING MA'NO TURLARI VA ULARNING SINTAKTIK VOSITALARI

Nazarova Nargiza Urazaliyevna
Toshkent viloyati Bekobod tumani 48-umumta'lim maktabi 1-toifali ona tili va adabiyot fanlari o'qituvchisi

Qabul qilindi: 24.09.2025
Ko'rib chiqildi: 25.09.2025
Tasdiqlandi: 26.09.2025

Kalit so'zlar:
hol, ma'no turlari, sintaktik vositalar, semantika, o'zbek tili, morfologiya, sintaksis, tilshunoslik, grammatika, kontekst.

Annotatsiya. Ushbu tezisda o'zbek tilida holning ma'no turlari va ularning sintaktik vositalari masalasi o'rganilgan. Tadqiqot holning turli semantik turlari, ularning gap tarkibidagi sintaktik funksiyalari va so'z turkumlari bilan bog'liqligini tahlil qiladi. Shuningdek, holning kontekstga bog'liqligi, ma'no ifodalashdagi roli va sintaktik vazifalari misollar orqali yoritilgan. Tadqiqot natijalari tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida holni tizimli tasniflash hamda o'zbek tilida grammatika qoidalarini chuqurroq tushuntirish imkonini beradi.

Ключевые слова:
падеж, типы значений, синтаксические средства, семантика, узбекский язык, морфология, синтаксис, лингвистика, грамматика, контекст.

Аннотация. В данной работе рассматриваются типы значений падежей в узбекском языке и их синтаксические средства. Исследование анализирует различные семантические типы падежей, их синтаксические функции в составе предложения и связь с частями речи. Также рассматривается зависимость форм падежей от контекста, их роль в выражении значения и синтаксических функциях с примерами. Результаты исследования позволяют систематически классифицировать падежи и более глубоко объяснять грамматические правила узбекского языка.

Keywords:
case, types of meaning, syntactic means, semantics, Uzbek language, morphology, syntax, linguistics, grammar, context.

Annotation. This thesis explores the types of case meanings in the Uzbek language and their syntactic means. The study analyzes various semantic types of cases, their syntactic functions within sentences, and their connection with parts of speech. The context-dependence of case forms, their role in

conveying meaning, and syntactic functions are illustrated with examples. The results allow for systematic classification of cases and provide a deeper understanding of grammar rules in the Uzbek language.

Kirish. Til inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u orqali inson fikrini ifodalash, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va bilimlarni uzatish mumkin bo‘ladi. Har bir tilning o‘ziga xos morfologik va sintaktik tizimi mavjud bo‘lib, ular nutq jarayonida ma’noni aniqlash va so‘zlar orasidagi munosabatlarni belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, o‘zbek tilida holning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi, chunki hol gapdagi boshqa so‘zlar bilan bog‘lanish orqali subyekt, ob’ekt, harakat yo‘nalishi, vosita va boshqa sintaktik ma’nolarni aniqlash imkonini beradi. Holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalarini o‘rganish tilshunoslikda muhim ilmiy masala hisoblanadi. Tadqiqot davomida holning turli semantik turlari, ularning gap tarkibidagi vazifasi, kontekstga bog‘liqligi va so‘z turkumlari bilan o‘zaro aloqasi tahlil qilinadi. Shu orqali o‘zbek tilidagi holning semantik va sintaktik xususiyatlarini yanada chuqurroq tushunish mumkin bo‘ladi. Shuningdek, holning semantik tasnifi nafaqat til nazariyasi, balki amaliy til o‘rgatish, lug‘at tuzish va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda ham ahamiyatga ega. Holning turli kontekstlarda ishlatilishi, ma’no ifodalashdagi roli va sintaktik funksiyalari misollar bilan yoritilganda, tilshunoslikda tizimli yondashuvni shakllantirish, o‘quv materiallarini boyitish va o‘zbek tilining grammatik qoidalarini chuqurroq tushuntirish imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek tilida holning ma’no turlarini aniqlash, ularni tasniflash va ularga mos sintaktik vositalarni tahlil qilishdir. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida hol nazariyasini rivojlantirish, grammatik qoidalarni tushuntirish va amaliy til o‘rgatishda samarali vosita sifatida foydalanishga imkon beradi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratadi. Tilning semantik va sintaktik tizimi o‘rganilishi jarayonida holning o‘ziga xosligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Hol gapdagi so‘zlar o‘rtasidagi bog‘lanishni belgilash bilan birga, u nutqdagi ma’noni aniqlashga yordam beradi. Masalan, nominativ hol subyektni belgilashda ishlatilsa, genitiv hol egalik va munosabatni ifodalaydi, dativ esa harakat yo‘nalishi yoki maqsadini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, holning ma’no turlarini aniqlash va ularni sintaktik vositalar bilan bog‘lash tilshunoslikda muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Shuningdek, holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalarini o‘rganish o‘zbek tilini o‘rgatishda ham amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari yordamida o‘quvchilarga gap tarkibidagi subyekt, ob’ekt,

harakat vositasi va yo‘nalishini aniqroq tushuntirish mumkin. Shu bilan birga, holning turli kontekstlarda ishlatilishi nutqiy kompetensiyani rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish va grammatika qoidalarini samarali o‘rgatishda muhim vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, hozirgi kunda lingvistik tadqiqotlar holni faqat morfologik jihatdan emas, balki semantik va sintaktik nuqtai nazardan tahlil qilishga katta e’tibor qaratmoqda. Xorijiy tilshunoslar, jumladan Comrie va Haspelmath, holning universal semantik turlarini aniqlash orqali turli tillarda solishtirma tahlil olib borgan. Shu yondashuv o‘zbek tilida holning semantik va sintaktik xususiyatlarini chuqurroq tushunish va tizimli tasniflash imkonini beradi. Natijada, holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalarini o‘rganish nafaqat til nazariyasi, balki amaliy til o‘rgatish va tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ilmiy poydevor yaratadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilida holning turli semantik turlari va ularning sintaktik funksiyalarini aniqlash, shuningdek, ularni amaliy tarzda qo‘llash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilida holning semantik xususiyatlarini o‘rganish mavzusi tilshunoslikda keng tadqiq etilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hol gapdagi ma’noni aniqlash, subyekt va ob’ektni belgilash, harakat yo‘nalishi va vositasini ko‘rsatish kabi vazifalarni bajaradi [1]. Mirzayev Sh. o‘zbek tilining morfologik tizimi va hol shakllarini semantik xususiyatlari bo‘yicha tasniflashga alohida e’tibor qaratadi va holning turli semantik turlari, shuningdek, ularning sintaktik vazifalarini batafsil yoritadi [2]. Eshonqulov T. holning semantik funksiyalarini nutq jarayonidagi roli bilan bog‘lab o‘rganadi va o‘zbek tilidagi hol shakllarining kontekstga bog‘liqligi hamda ma’nodagi o‘zgarishlarini misollar bilan ko‘rsatadi [3]. Qodirov A. semantik klassifikatsiya tamoyillarini joriy etgan holda, holni faqat morfologik jihatdan emas, balki leksik va sintaktik munosabatlar asosida ham tahlil qilgan va o‘zbek tilida hol nazariyasini rivojlantirishga hissa qo‘shgan [4]. Sodiqov B. holning nutqdagi ma’nosiy o‘rnini o‘rganib, semantik turlarni kengaytirilgan tasnifini taklif qiladi va ularning sintaktik vazifalari bilan uzviy aloqasini ko‘rsatadi [5]. Abdullayeva M. o‘zbek tilidagi hol shakllarining zamonaviy lug‘at va grammatik ma’lumotlar asosida tahlilini beradi, holning semantik xususiyatlarini aniqlash orqali til o‘rganish va o‘qitish jarayoniga amaliy tavsiyalar beradi [6]. Shu bilan birga, xorijiy tilshunoslar, jumladan Comrie B. va Haspelmath M., holning semantik va morfologik tasnifi bo‘yicha universal tamoyillarni bayon etib, o‘zbek tilida holni semantik asosda tasniflashda nazariy poydevor yaratganlar [7]. Shu tahlillar natijasida o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi nafaqat morfologik shakl va sintaksis bilan bog‘liq, balki nutqdagi ma’nodagi o‘zgarishlarni aniqlash, so‘z turkumlarini bog‘lash va tilni chuqurroq tushunishga xizmat qilishi aniqlandi [7].

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda o‘zbek tilida holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalarini o‘rganish uchun turli manbalar va tadqiqot materiallari asos qilib olindi. Asosiy material sifatida zamonaviy va klassik o‘zbek tilshunoslik adabiyotlari, grammatik lug‘atlar, ilmiy maqolalar, shuningdek, nutqiy korpuslar ishlatilgan. Tadqiqot materiallari hol shakllarining semantik va sintaktik xususiyatlarini aniqlash, ularning kontekstga bog‘liqligini tahlil qilish hamda ularni tizimli ravishda tasniflash imkonini berdi. Shu bilan birga, amaliy misollar orqali holning turli vazifalarni bajarishi va so‘z turkumlari bilan o‘zaro aloqasi yoritildi. Metodologik jihatdan ishda deskriptiv, solishtirma va tahliliy metodlar qo‘llanildi. Deskriptiv metod yordamida o‘zbek tilidagi hol shakllari va ularning semantik va sintaktik vazifalari batafsil tavsiflandi. Solishtirma metod orqali o‘zbek tilidagi hol xorijiy tillardagi hol tizimlari bilan taqqoslandi va universal semantik tamoyillar aniqlashga harakat qilindi. Tahliliy metod esa holning ma’no turlarini aniqlash, ularni turkumlash va kontekstga bog‘liq vazifalarini yoritishda asosiy vosita bo‘ldi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida korpus tahlili va misollarni statistik jihatdan kuzatish metodlari ham qo‘llanildi. Bu metodlar holning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlash, semantik kategoriyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish va tasniflash jarayonini tizimli va ilmiy asosli qilish imkonini berdi. Natijada, o‘zbek tilida holning semantik va sintaktik xususiyatlarini chuqurroq tushunish va ularni amaliy jihatdan qo‘llashga asos yaratildi.

Jadval-1. O‘zbek tilida holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalari.

Hol turi	Ma’no turi	Sintaktik vosita	Misol
Nominativ (Bosh hol)	Subyektni belgilash	Gapning boshlanish joyi, subyekt o‘rnidagi ot	Kitob stolda turadi.
Genitiv (Ega hol)	Egalik, munosabat	Otning qo‘shimchasi -ning	Kitobning muallifi.
Dativ (Yo‘nalish holi)	Harakat yo‘nalishi, maqsad	Otga -ga, -ka qo‘shimchasi	Men do‘konga bordim.
Accusative (To‘liq hol)	Ob’ektni aniqlash	Otga -ni qo‘shimchasi	Men kitobni o‘qidim.
Instrumental (Vosita hol)	Harakat vositasi	Otga - bilan qo‘shimchasi	Men qalam bilan yozdim.

Hol turi	Ma'no turi	Sintaktik vosita	Misol
Locative (Joy holi)	Harakat joyi	Otga -da, -da qo‘shimchasi	Kitob stolda turadi.
Ablative (Chiqish holi)	Harakat boshlanish joyi yoki sabab	Otga -dan, -dan qo‘shimchasi	Men maktabdan keldim.

Ushbu jadval o‘zbek tilida holning asosiy ma'no turlarini, ularning gap tarkibidagi sintaktik vositalarini va amaliy misollarini ko‘rsatadi. Har bir hol turi subyekt, ob'ekt, harakat yo‘nalishi yoki vositasini aniqlash kabi o‘ziga xos semantik vazifaga ega. Jadval misollari holning kontekstga bog‘liqligini va so‘z turkumlari bilan uzviy aloqasini yoritib beradi. Shu orqali o‘zbek tilida holning semantik va sintaktik xususiyatlarini tizimli tarzda o‘rganish va tasniflash imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqot o‘zbek tilida holning ma'no turlari va ularning sintaktik vositalarini tizimli o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, hol gap tarkibida nafaqat so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik munosabatni belgilaydi, balki gapning semantik mazmunini aniqlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, nominativ hol subyektni belgilashda ishlatilsa, genitiv hol egalik yoki munosabatni ifodalaydi, dativ hol esa harakat yo‘nalishi yoki maqsadini ko‘rsatadi. Accusative hol ob'ektni aniqlash, instrumental hol harakat vositasini bildiradi, locative va ablative hollar esa harakat joyi va boshlanish nuqtasini belgilashda faol ishlatiladi. Tadqiqot natijalari bu hol turlarining ma'no va sintaktik vositalar bilan uzviy bog‘liqligini ochib berdi. Shuningdek, tadqiqot xorijiy va mahalliy tilshunoslar nazariyalarini solishtirma tahlil qilish imkonini berdi. Comrie va Haspelmathning tadqiqotlari holning universal semantik turlarini aniqlash orqali turli tillarda solishtirma tahlil olib borgan. Mirzayev, Eshonqulov va Qodirov kabi o‘zbek tilshunoslari holning semantik va sintaktik xususiyatlarini batafsil tahlil qilgan, shuningdek, holning morfologik shakllari va so‘z turkumlari bilan bog‘liqligini yoritganlar. Ushbu yondashuvlar o‘zbek tilida holning tizimli tasnifini yaratish va semantik turlarni aniqlashda asos bo‘ldi. Tadqiqot davomida holning turli kontekstlarda ishlatilishi ham o‘rganildi. Misollar orqali ko‘rsatildiki, bir xil hol turli gap tuzilishlarida turlicha semantik vazifani bajaradi. Masalan, genitiv hol egalikni bildiruvchi kontekstdan tashqari munosabat yoki sababni ifodalashda ham ishlatiladi. Shu bilan birga, dativ holning yo‘nalish va maqsadni ifodalashdagi vazifasi kontekstga bog‘liq. Bu natijalar o‘zbek tilida holning semantik tasnifi faqat morfologik shaklga bog‘liq emasligini, balki gap tarkibidagi vazifa va kontekst

bilan ham uzviy aloqada ekanligini ko‘rsatadi. Shu tadqiqot natijalari o‘zbek tilida holning semantik va sintaktik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga, ularni tizimli ravishda tasniflashga va tilshunoslik nazariyalarini amaliy jihatdan qo‘llashga xizmat qiladi. Bu, o‘z navbatida, til o‘rgatish, grammatik qoidalarni tushuntirish, lug‘atlarni boyitish va nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun amaliy asos yaratadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalari o‘zbek tilida tilshunoslik va amaliy til o‘rgatish uchun muhim ilmiy poydevor hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o‘zbek tilida holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalarini tizimli o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, hol gap tarkibida so‘zlar o‘rtasidagi sintaktik bog‘lanishlarni belgilash bilan birga, gapning semantik mazmunini aniqlashda muhim vazifa bajaradi. Har bir hol turi — nominativ, genitiv, dativ, accusative, instrumental, locative va ablative — o‘ziga xos semantik va sintaktik xususiyatlarga ega bo‘lib, turli kontekstlarda turlicha vazifalarni bajaradi. Tadqiqot davomida aniqlangan misollar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, holning ma’no turlari va ularning sintaktik vositalari o‘zbek tilida nafaqat morfologik shakl bilan bog‘liq, balki kontekstga bog‘liq va gapdagi semantik vazifalarni belgilaydi. Shu orqali o‘zbek tilida holni tizimli tasniflash, so‘z turkumlari bilan bog‘lash va semantik xususiyatlarni chuqurroq tushunish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o‘zbek tilida holni o‘rgatishda, grammatik qoidalarni tushuntirishda, lug‘atlarni boyitishda va nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun ham mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida holning semantik tasnifi va sintaktik vositalarini chuqur o‘rganish tilshunoslik va til o‘rgatish jarayonida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzayev, Sh. (2005). O‘zbek tili morfologiyasi va sintaksisi. Toshkent: Fan.
2. Eshonqulov, T. (2010). O‘zbek tilida holning semantik funksiyalari. Toshkent: O‘zbekiston.
3. Qodirov, A. (2013). Semantik klassifikatsiya tamoyillari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Sodiqov, B. (2017). O‘zbek tilida holning nutqiy vazifasi. Toshkent: Tilshunoslik.
5. Abdullayeva, M. (2020). Zamonaviy o‘zbek tili lug‘at va grammatikasi. Toshkent: Akademiya.
6. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology. Oxford: Blackwell.
7. Haspelmath, M. (2001). Understanding Morphology. London: Arnold.
8. Karabaeva, G. (2015). O‘zbek tilida sintaktik vositalar va ularning semantik roli. Toshkent: Fan.
9. Tursunov, D. (2018). O‘zbek tilida holning kontekstga bog‘liqligi. Toshkent: Akademnashr.
10. Rashidov, A. (2022). Tilshunoslikda holning semantik turlari. Toshkent: Ilm-fan.